F14

م. غفوری.

Галим Касымович
ع. قاسیمف
Касымов

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

صالدات خاتونی

حمیده.

اوفا، «شرق» مطبعه‌سی

г. УФА.
электро-типографія „Восточная Печать"
1917 года.

Р33061

I

يەبشدرگانلر.

«قالادە ١ نچی رازرەدلرنك...نچـی...نچـی...نچـی یلغیلارغە بەبشدرگانلر...» دیگان خبرنی کیبتچی شیخ الدین قارت آلوب قایتقان ایدی. اش وقتی بولوب آول کشیلری قردە بولوغە قارامیچە بو خبر شوندەاوق بتون آولغە طارالوب، آندن چغوب قردە اشلەوچیلر آراسینەدە طارالوب ئولگردی.

شیخ الدین قارتنك خبری بتون آولنی کوڑ کینردی. بو خبر بیگرەکە اوزلری بونوبتدە قارالاچـق کشیلرگە تأثیر ایتـوب، آلار بـو خبرنـك درستلگن تیکشروب‌دە طورمی «ایندی بزگە چیروت کیلوب یتدی» دیـب اشلـی طورغان اشلرن طاشلی باشلادیلار. تیك بعض بر کشیلرگنە «شیخ الدین قارت نەرسە بلە اول!...آنـك سوزینـە اشانسەك طوررسـك دنیادە» دیب بوخبـرگە آرتـق اهمیت بیرمگان بولوب کورندیلر. هرحالدە بو خبر آولدە یاخشوق

نق تأثیر ایتدی. قایده بارساڭده «بو یولی کملرنڭه گه لرئلی؟» سوزی ایشتله باشلادی.

[1] توشدن صوڭ بو خبر چنلابده تصدیق ایتلدی.[1]

«، نچی لرنڭ...... نچی یلغیلری فلانچه کونده قارا لورغه بارورغه تیوش» دیگان سوزنی اسطارسته اعلان ایتدی.[2]

عارف الله لار بو گون قرده طاری اورالارایدی. قایتوب بورورگه یراق بولغانغه، اش بیك تغزلانوب بارغانغه کوره اش قالدروب آولغه قایتوب بورمی، توشکی چاینی مندهغنه اچماکچی بولوب، اربانی یوز توبهن قویوب یاساغان قووشلارینه قایتدیلار. عارف آربا یانینه یتوبلهن اوراغن آربا اوستینه صالغان کولتهگه قویوب، صوزلوب حال جییارغه یاطدی.

عارف نڭ خاتونی حمیده کچکنه ایمچهك بالاسن قواینه آلوب:

ـ بالاقایم؛ اسسیگه کویوب یانوب بتکان... مونداو عبدالله آبزیسی شونیده قاری بلمهگان» دیب عبداللهغه قارادیده، آرتقه بهیلهگان جاولغن رهتلهب، ایزولرن اچقدروب بالاسن ایمزه باشلادی. کچکنه بالاسینڭ جوتلغه جوتلغه ایمگانن کوروب:

---

1 تەسدىق [illegible] ...
2 [illegible] ...

— «آچقوب ئوله‌یازغان بالاقایم!»ایچماسه موناو علمیه‌سی شونکا ایمزلک‌ده قابدرا بلمه‌گان» دیب سویله‌نه سویله‌نه بالاسینک آرقاسن آچوب نه‌رسه‌در قاری باشلادی.

عبدالله بله‌ن علیمه بیدره‌گه آرقلی آغاج کیدروب، بیر باشنده‌غی چیشمه‌گه صو آلورغه کیتدیلر. عارف آلارنک آرطلارندن: «صونک آغوب یاتقان‌غنه اورننن آلـگز، بولغانچق بولماسون!» دیب قچقروب قالدی. حمیده بالاسن ایمزوب طویدرغاچ، ایسکیسن جه‌یدی‌ده بالاسن شونده اوطرتوب، قولینه ایمزلـگن طوتدروب ایزولرن ئه‌کتره، ئه‌کتره اوت باغارغه کرشدی. عبدالله بـله‌ن علمیه آبونـا آبونا صو آلوب قایتوب آنالاری یانینه کیتروب اوطردیلر.

جه‌ی قاینات چغار وقتده، عارف اورنندن طوروب، قولن ماکلایینه قویوب قویاشقه قارادی‌ده:

— جه، تیزره‌ك بول، جه‌یك قاینمی؟ تیزره‌ك اچوب آلورغه کیره‌ك‌ده، مونا و بیرنی ینروب طـاشلرغه کیره‌ك، دیب آربا آلدینه کیلوب اوطردی.

بولارچه‌ی اچرگه اوطـرغاچ کورشیلـری عبـد الله کیلوب، سلام بیرگاندن صونك:

— جه کورشی نیشلیبز؟ بزگه‌ده‌وقت یـتدی، بزنك یلغیلارغه قالاده یه‌بشدرگانلر، شیخ‌الدین آبزی کـوروب

قایتقان، حـاضر اسطارسنەدە ۆولصتدن خبر آلوب قایتدی، فلانچە کونـگە بارورغە، دیدی.

هر وقت «بزگەدەوقت یتەر،بزدە کیتەربز آخری»دیب طورغانغە کورە بو خبر عاریفقەنیکدر بیك نچار تأثیر ایتمەدی. «شولای ایـکان، خیرلی بولسن، نیشلەمك کیرەك، خدانـڭ یازغانن کورربز» دن باشقە سوز ئەیتمەدی. تیك بـو خبر حمیدەگە بیك آغر طوبلدی، اول اسسلی، صوقلی بـولوب کیتدی. یا کاغنە کورشیلرن اوزاتقان وقتدەغی منظرە[1] آنڭ کوزی آلدینە کیلدی. ئلی کوبـدن توکلـگنە کورشیلری سیف‌الله نی اوزاتقان وقتدە آنڭ خاتونی ایس کیتکج رەوشدە قزغانچ جلاب قالغان ایدی. اول شولارنی اویلی باشلادی.

*
* *

صوغش باشلانغان وقتدە عارف: ـ ،، بزنی آلغانچی قزل قار یاوار، بزنی آلسەلردە کابستە قاراولارغە، بەرەنگی ئەرچورگەگنە آلالار ،، دیب سویلەب یوری طورغان‌ایدی. صوغش اوزافغە صوزلوب اوزلرنـدن ئلـکگی یلـغی بورنچیلر آلنوب صوغشقە کیتە باشلاغاچ،عارف اول سوز- لرن سویلەمی باشلادی. اول حاضر اوین-کولـکی سوز- لرنی طاشلاب:ـ«بزگەدە وقت یتە، بزدە کیتەربز آخری» دیب سویلەب یوری باشلادی.

---

[1] مانزارا ـ کورنش

عارف بوخبرنی کوبدن کوته ایدی. «کینوب-نیتوب باروروغه طوری کیلور، اشنی بلوب بولمی، بوصوغشدن برمزده قالمابز، قالسه شول قارت-قوری‌لارغنه قالوره‌دیب اوزینك اشن کیتو احتمالینه قاراتوب، آرتق کورنگان ماللارن صاتوب آقچه‌غه ئه‌یلاندره باشلاغان ایدی.

بولار بر آز سویله‌شمی طورغاندن صوك عیف‌الله سوز باشلاب:

- «ایندی کینو-کیتو، لیکن ئلی مونـا اشلر بـرده جیبلمی قالا، خاتون، بالا-چاغاغه‌غنه‌اشانوب‌قالدرورغه‌طوری کیله ایندی»‌دیدی. عارف‌ده بیك اوزاق اویلاغاندن صوك:

- «خیرلی بولسون ایندی!... موناو باشلاغان یـیرنی بتروب قایتقانده شه‌ب بولور ایدی‌ده، لیکن بو خبر بولغاچ قول اشکه بارمی، بر ره‌تی طابلور ئلی، سبن ئه‌یبرلرنی جیشدر حمیده، مین آط جیگه‌یم، عبدالله‌قایده جوگه‌نتی آلوب بیر ئلی مونده» دیب آط جیگه‌رگه کرشدی.

حمیده یانغان اوط اوستینه چه‌ینوکده قالغان صونی توکوب:

حاضر قایتقاچده کیته‌رگه نرگلدر بیت؟... بزنك بو ایگنلرنی کم جییا؟ دیب تورلی سؤاللر بیره باشلادی.

عارف اوزیده توشنمه‌گان صماق:

ـ بلوب بولمی ئلی، ایگیتی ایگن، آنلث باشقه‌یافلاریده بار ئلی.... دیب آربانلث اوستینه قویغان کولته‌لرنی آلوب قویا باشلادی. عارف طاوش‌ـطنسزغنه آطـن جیگوب، بالالارن آرباغه اوطرتوب، آطنی بولغه طـابـا قاراتوب، اوزی بیر بوبندن جه‌به‌وله‌ب بولغه چقدی آرباغه اوطرغان وقتده:

ـ «اوطز آدوم قالغان ایکان، ئلله ایرته‌گه کیلوب بتروبده کیته‌ربز ئلی، دیب آطنی قووا باشلادی.

* * *

بولار آولغه قایتوب کرگان وقـتده بتون آول گوژ کیلوب طورا ایدی. آولدن کملر کیته، قایجان کیته‌رگه، سوزلری تللرده طوقتاوسز یوری ایدی.

عارف طوری آطن جورتدروب اورامدن اوزوب بارغانده علام اسطار استه:

ـعارف انم سزگه وقت بتدی بیت، ابشتدکمی ئلی ایکی اوچ کوندن بارورغه، دیدی. عارف برده توشن بوزمی:

ـ خیرلی بولسون!.. بر بزدن‌گنه قالماغان ایندی، کیته‌سیبز ئلله قاچان معلوم ایدی ایندی» دیب باشقه بر سوزده ئه‌یتمی آطن صوغوب آلغه کیتدی.

اسطاراستا اوزنده بیك زور تصرّف بارلغینه نق اشانمان صماق:

ـ مین ئه‌یتکان وقتدن برده کیجگورگه بارامی، بزگه امر شولای کیلگان. قارا سین یگتنی حاضر تیندی‌یوواشب قالدی. باشقه وقتده قارشی طورودن‌ده طارتنمی طورغان ایدی. حاضر قارشی طوروب بولمی شول. پاطشا قوشقاچ بانغان اوطقه‌ده کرورسڭ، دیب سویله‌ب قالدی.

اویگه قایتقاچ خاتونی حمیده‌نڭ یوزینه چققان قایغوسن کوروب، آنڭ بوقىغه بورچلغانینه اوزیده بورچیلسه‌ده بر نیده بولماغان کبك آطن طوغاروب اویگه کرو بله‌ن بالالرن سویه باشلادی.

خاتونینه قاراب:

ـ «سین نیشله‌ب بالطاسی صوغه توشکان روسی کبك یوریسڭ؟.. ئلی بیت بتوده‌ی کیتمه‌گان، قارالاسی بار، ئلله قالدروب‌ده قوبارلار، آلسه‌لار طاغی باشقه‌لار کبك بزده یوروب قایتوربز. آنده بارغان بر کشی‌گه قایتماسقه دیمه‌گان بیت!.. دیدی.

لـكن حميده آتا قاراب بو خبرنی صالقون قان بلەن قارشی آلا آلمادی. ایرینكٔ كوڭلینه آور طویلماسون دیب اوزینكٔ حسرتلەنگانن بلدرماسکه طرشساده، صافالی بیلینه بقـكان ایریکٔ صالداتـلار آراسنده یوروون، اوزینكٔ بالالاری بلەن مونه یالغز قالوون اویلاب كوڭلی نچكەردی.

-سینی آلمیلارمی صولڭ؟.. کیبوب بقـكان زینی قارتـنكٔ اوغلن‌ده آلدیلر بیت، دیب یومشاق‌قنه ایتدروب ئەیتدی ده باشقه سوزن ئەیته آلمادی.

شوشی رەوشلی كوڭلسزگنه طورمش اوچ كون بوینچه دوام ایتدی. دورتنچی كونه آولدن اونلاب كشی‌قارالورغه دیب قالاغه کیتدیلر، خاتون وآنا آنالار دعا قیلوب قالدیلر.

II

عارف آلنغان.

اوچ كون اونـکاچ عبدالله یوگروب کروب:-ئەی، ئەتیلر قایتدی، دیب خبر بیردی. حمیدەگه بو خبر اللهنی توسلی صالقون بولوب ایشتلدی. اول‌یوگروب چغوب قابقا آچو بلەن ایرینكٔ یوزینه قارادی. عارف‌نكٔ انـەق اوڭـلگیچه آچق یوز بلەن، آرباغه اوطرورغه جققان علیمەنی،

آطن طوقتنوب، آغزین کوروب، عارفنینگ قالووی بلهن
حکم ایتدی. «ننه قالدیرمی؟» دیب صوراغانینی بلمیه
قالدی.

آنینگ قالدیرمی، دیگان سؤالینه قارشی: «بری ده قالدیرغاچ، صوغشقه کم بارا؟، موبا اوچ کونگه قالدیر-
دیلر» دیب عبدالله جواب بیردی.

عبدالله‌نینگ بو سوزی جمیله‌گه بیلک اوز بیواوته
ایشتیلسه‌ده اول همان اشیتوب بیله آلمادی. عارف قه‌قاراب
تکرار:[1]

— دادمی بولدی؟ ننه آتیلارمی؟ دیدی. عارف
اوزینه جدی توس بیروب:

— آتیلار!.. ارته بو باروب کرسه‌نگ قالووکه‌نی
اوبلارغه‌ده بارمی. بونی اسمی قالووک عجب، دیدی.

بو سوزلارگه قارشی جمیله بر سوزده ئه‌یته آلمادی.

عارف اویگه کرگانده‌ده جمیله بر سوزده ئه‌یتمی ایدی.

عارفنینگ بالالاری بوشلاغانی، کسه‌سین کره‌بیت ر
آلوب، بالالاریغه بیرگین کورگاچ آنینگ کونگلی طولاشدی.
عارفکه جیب کیسی‌گه قاراغان صونگ قاراب، بر سوز
ئه‌یتورگه تله‌گان کبک قیزیب، یوقالورسین تیمرانادی.
جلاب بیه‌رودن قورقوب یوق اشن ... اتوب طشقه

1 تکرار — قایتالاب،

حغوب كيىدى. ى اوحون كرگاىن اوزينى دىيجه كـلەب
احيفه دروب كرو ىىن حلاب بەردى. اوب همـان حلى
اردى. بىك عىداىدىڭ يوگروب كروب:

ـ ئەى قاتب! ئەتى چاقرا، دىـگن طاوشىنەغنەباشن
كوتەروب فارادى. آتنڭ ىكورى قرارغاب، اوروب كر-
پكەرى چلاىعن، اركى يى آغارغن ايدى. آرطندن
دو همت اوچى طارديب،كوزن سور ىى ده،اوىگه كردى.
غارق حميدنڭ حالغاىن كوروب:

ـ ئەله حلاب ورى ايدى؟.. كيت دوقىه حلام!..
صابقن دلار بوسه، ئەدەم اوروب سىرگە كينو دوگى
بت اوب. حداى شرىداى بوز قرامى كيتره نورعـان
شدن صافلاسون. دە، سن قوىرىب وب آحشمـدن
دعوعه آتىر حاضرلا، ملانى حاقروب ورات اوقوب چغا-
روزغە كيرەلە. ديدى.

حميد بو سوزنى ايشتكچ طڭعىلا جى شـالادى.
غرڧ ات «بيت حسىلڭ؟، دىگن سورىده قارشى:

ـ «بيك ورە حيمون، حلاسم كيتە، سنى قزعادام،
بوت بو بالالارى دزە...» ديدى. اوب شوبس ارتى سوزن
ئەيته آلمادى.

عارف عبدالله غه قاراب:

— بار بولام، محرالاسلام آبزیکای چاقروب قایت،
ذاتی چاقرا دیگان، اورنك نیز قایت! بوده بوقتاب مالا-
یلار دین اوینات یورمه دیدی. جاوبینه قاراب:

— انندی جلاو بیان بر اشده بولماس. آنده سینك
جلاووکه قاراب قالدرماسز. مین کیتکاچ که کری اوصاف،
باسلده‌غی بورچاقنی کوندکدی آلوب جغوب بولغورسلك.
محرالاسلام آبزیغه ئه‌یتورمن: اول کواتهلوی صاشوب
بیرور، قارا صبری صذارغه کیره‌لکالا سبر ف سه‌بمر.

جمیله بو سوزارنی بیرسه‌ده جواب بیرماسه‌ده،
ئه‌یتکان بر سوزگه قرشی رضا بولوب طورغنین بس
ئیوب طورووی ایکان بلدره ایدی.

عارف طاغی سوز باشلاب:

سین بیت انندی دیدا‌عه بو کون کیدکان کشی
توگل. بیلك بومشوق بوجه، مین کیتمه‌سه‌ده ایگه‌لری
قالدره‌ی اشکه کربورگه صرش، درا سبر آقچه‌سی شول
اگه‌ری جمله‌دورعه بیرر ئنی. ایری کور فرلاق بولور.

— کسی گه سبوب جمی ایمدی. ادرم صبسورمن.
الای دیب ئه‌منه، شی ایبرنك سوتی وقتیرده‌ده
والده‌لاری بریمه‌گی ایسکه درنی؟

* *

فخر الاسلام كيلوب كرگانچ بولارنينگ سوزلرى طوقتادى.
عارفنينگ كينوويته فخر الاسلامده متأثر[1] كبك كورنه ايدى.
اول كروبله‌ن:

— نى حال عارف سلامت قايتدوگمى؟ ئلى سينگلده قر-
هاسگنى بولده، عين اللبن مالايندن ايشتوب ايسم كيتدى.
خيرلى كه بولسون ايندى.

— « كيمووى كبتوده ئنى موبا شوى سويلب اوطرا
ابدك: اوزم كتدكچ واق‌توبه‌ك بو سه‌ده ايگه‌ر شول
كوبى طوروب قالا، ئنى آبزى سينى شول طوروه‌ى كبگاس
ايته‌بز ديب چاقرغان ايدم.

نى حال انتسنگ ايندى، بوده اوبلاماغان وقتده
بو اشلر بولوب كيتدى بيت ئى، صونگ ايگه‌نلرى نى ايشه-
نه‌سنگ، آقچه‌ده نه‌قدر ايندى؟.

— بو وقتده آقچه تابان بوسون؟ انى قيمت، كرگان
بر آقچه يتوب طورا. اوزوم كيتدكچ قراصيبرى صاتمى بولا
س. آبزى سين شوى.... بازاره‌ده آلوب باروب صاتارسنگ
ايندى. بوبزنه مال بهاسى ياخشى....

— مندن انى تاماس قالوون، كيلون نه‌رسه‌ايته‌صونگ؟
اول رضا بولامى؟..

1 [illegible]

ـمونده‌ی وقتده رضا بوله‌ی ی‌اشله‌سون؟ نی حال ایته‌رگه کیره‌ك؟.. باشکه نوشکاح صبیر توگل آطـکنی صانارسك. باش صاو بولوب بوروب قابتساڭ مال طابلور. آزمر ایگننی فرده قالدرور حال بوق بیت؟

ـ آنیسی شولای اسه‌ی، مونده‌ی وقته‌مال کورگه‌کورنمی، ایگن جیبارغه‌ده بایتاق آقچه کیره‌ك شول.

ـ بتون اش بر حاتون اوستینه دلا بیت، اوج دلا بله‌ن قالغان حاتوننڭ آقچه‌سیده بولماسه اول ی‌اشلی آلا؟.. آقچه بولغاننك صوکننده کور قولاق بولورعه کنی کیره‌ك ئلی.

ـ آنیسی، کوز قولاق بولووب بولوربز. انشاءالله ایگنلر بیرده یاطوب قالماس، بار هرسه قولغه کرور. موبا ئبی بزنڭ کورشی زینت کینه: حاتونی، دورت بالاسی قالا، ایجماسام بر کولنه‌ده اـگسری یوق. بو بیچاره حاتون دورت بالا بله‌ن نی اشلی ایندی؟... اوی طولی بالاره‌ی توغانلاری‌ده یوق، اوزی بیك حه‌سه‌رسز طوردی ایندی، یالغز حاتون اول بالالری بیچوك آصرارغه کیره‌ك؟!...

ـ آندی کشیلر کوبدر ایندی، موبا ئلی بوله عبدالله آولینڭ بر کشی بله‌ن قاتدق. "انم‌ده صوعشقه کیتدی" دی. آنڭ ایکی بالاسی مینم قولمه قالدی، دی" اور-

منكَ ایکی اوغم صوغنیدی، اوزمنكَ اویده طاغی
دورب بالام بیرەدی. آنكَ اوستنه بوگون طاغده توەرگه
طورغان ... آدم بارەدی. شولای اتوب یازغدینم
اوستنه یدی جان دفاعەدی. اول بیچاره جادون بیشەرگه
کیرەك؟ برنكَ ئی خدایغه شکر، بر ... ایکن بار،
خدای عمر بیروب ایمان قایورغه نصیب ایتسون.
ایریمه موکیوب فراب اوتورغان حمه آلله بیگای
بالاسی‌نكَ باشن صیپاب:
- انشاء الله، شوشی ... درمنده ایسان - صاو
قینورسنگ ئی، دیب سوز قوشوب قویدی.
حمیده صبح وقتده قارن آغاسندن قاچا طورغان
ایدی. موندای فوق عادّه[1] اشر بوروب کیتکچ یاشروب
طورغه بوم ... اول ای ... اویلدی.
وحی الاسلام سوز باشلاب:
ف ... و ... لا، صوغش دیگاچده ... بارغان‌ بر
کشی ... سوز دوگس، ... صوغشده ... بیره
یافعه ... بوزنك ... لاری سندن
=مین ... او ... اورا ... حاضر-
گیسی فییون.

1 فوق‌العاده ...
2 ... تیشش ...

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

عارف نه‌رزه‌دن قوبـاشقه قاراب:

ـجه، سینك آشنك پشه‌می؟ ایـکندی[1] یته بت، آبری سین قایتما ایدی، قران اوقتوب چغارایم دیب ملالاری چاقر-غان ایدم.

ایکندی‌گه آدان ئه‌یتکان طاوشی ایشتکاچ بولار سوزدن طوقتالوب، طهارب آلوب نماز اوقورغه کرشدیلر.

حمیده نمازدن صوڭ ایرینه دعا[2] قلدی، ایسان-صاو قایتوون صوراب، کوکـلی بومشاب طاعیدا حلادی. ئه‌الله بندی ده‌رلر[*] ئه‌بندی.

احشامدن صوڭ ملا، مؤدن، کورشی‌لك صادق قارب وباشقه‌لر کیلدیلر.

ملا کروب اوطروب فاتحه قیلمادن صوڭ، سوز عارف‌نك کیتووی و باشقه صوغش اشلری حقنده بولدی. ملا بوکون‌گه عزینه اوقغان ایـکان: اول آلارده برده قورقنچلی ده‌رسه ر کورمه‌گان سویله‌دی. تورلی سوزلر[3] سه‌ن مجلس تیز اوتـدی. «حضرت ارواحلر روحینه بر ه‌ر آیت رحیم ایـگز» دیبو بلن قران اوقیدی، «واتحه‌ده طور-کز ایندی حضرت» دیب صدقه‌[4] بیرلدی.

بو مجلس وقتنده حمیده‌نك کوڭلی طنجلانغان کبك بولوب، اوزنده معنوی بر راحتلك سیزدی. اوب بوکون

2

1. ئیکنتدی – قویاش باتماس بورن اوقلو دیگان ناماز.
2. نه‌زر – بو ئش میں تلگنجه بولسا [illegible] و [illegible].
3. ئروا‌حلار روحینا – ئولگه‌ن کشیلرگه باغشلاب.
4 ساداقا – حه‌یر.

کیج ره‌تلی بوقلی آلمادی. یوقوعه کینسه‌ده ئه‌لله نیندی چوالجق تؤشلر کوروب اویاندی. ایرته‌ن طورغانده آرنك کوڭلی بر آز طنچلانوب طورغان صماق ایدی.

III

عارفنی اوزاتدیلر.

جمعه کون بولوب هوا بیك ماتور ایدی. بوکون جمیله ایرته‌اوك طوروب فارسی اشلرن قاراب، عارفنك یولینه تیز تیز حاضرلاو بیلن مشغول بولدی. ایرته‌نگی چه‌یگه بر آز کورشلری‌ده داقودیر.

جمعه‌ده ملا، کیتوچیلرگه دیرلی بر ننه‌سه قالماو سه‌ده طوغرودن دین خدمت ایتارگه یوشی انکان دیلردی.

عارف جمعه‌دن صوڭ کیته‌چه‌ک بولغانغه کوره آرنك جمعه‌دن قایتوبو ملانق کتنی حیبوب کوتوب طورالار ایدی. دوستلار تعمه بر آز دیوبلار و وب آلار همه‌سیلیه ممه‌ی ئه یلروب الوب یری سوزلر سویلیلر، وانی یوریجه واوزنه طرشه‌نو ایدی.

عارف کیتارگه حاضرلانوب دیه‌ب ملاعایجه حمیاله طاغیدا اجای باشلادی.

عارفنينك كوزى بر آز بەشرەسىدە آلاى بلنورلك
توگل ايدى. اون حميدەگە قاراب:

— يوق بلەن حلاب طورما ايندى! بر سيننك كنە ايراك كيتمى بيت. مەن كيچكاچ دنيا كونووكمى قارا. مەن صوغشقە كيتسەم، سين موسكلاب اوطرساك، اش نچوك بولوب چقار؟..

فخر الاسلام اونك سوزينە قوشوب:

— كملون بيكە بر آز صبرلى بولورغە كيرەك. كيتكان كشيننك كوڭلدە اور بولسون. بز مونده نيچوكدە طوروريز. خداى اسان كنە برسون. مونا بوكونگى كناك قايتورده كيلور، ديدى.

عارف حميدەنى كورشكاندە [illegible]:

— صبرلى بول، [illegible] بولارنى كشى كوربه [illegible]
قالدوران بولمە، [illegible] اويلە قارارلارغە بر [illegible] توگل،
موبارزە [illegible] اوطروب [illegible] بترگان
صوك [illegible] كورشوب [illegible] كتدى. [illegible] طوروب [illegible]
همەسى [illegible] كوب اوزاتو-
چيلار [illegible] سلامت بوروب
قايتوى [illegible]

آيرلو وقتلرى [illegible] اوزاتو-
چيلارنك كوزلارى طولدى. تكبير [illegible] آرالاش

اوكسوب. اوكسوب حلاوچيـدرـلك يوشاق طاوشلارى»
محمت دەن كورشو آوازلارى ايشتله ايدى.

كيتوچيلر تكبير طاوشلارى آستنده اولدن چغوب
كيتديلر. مودن صوڭ اول نيران بر طنلقده قالدى.

*
* *

حميدەگه بوكن بيك كوڭسز ايدى. كوڭـى كوتەرلرب
بر اشده اشلى آلمادى. اول قايده چقسەده عارفى بوقسنه،
نەرسەگه قاراسەده بر موڭليلق كوره، بيدى اشكه طوتنسەده
بر معناسزلك سيزه ايدى.

اول اشيني قايدن باشلاب آلوب كيتەرگه بلمى، يولعه
صالنغان مانورو كوڭلى طورمتن سونلگان و ديمرلگان
صماق كوره، ايرسز دنيا كونونڭ مەكن و معنالى بولووينه
هچ بر توشوب بيمه آمى ايدى. بر قاراغانده اوزينڭ
برده قايغوسى يوق كبك بووب جبكەيوب كيته، ايكنچى
قاراغانده اورن توبەى چعه آلماسلق قايغى اچندەكوروب،
اوستنه آور يوك كيتەرگان كبك بولوب آورايوب كيتەايدى.
اول اوزينڭ كوڭيمنه كيلگان اويلارن، باشن اورتدر-
غان فكررى نربيبكه صالوب، مسئەنڭ اوچن طابارغه
طرشه، لكن بولدرا آمى ايدى. همه نەرسه توگەل، بار
ئەيبرى‌ده بيدن اولگى كوبده نيجوك بولسه شولاى

اورنیده طورغان کورگاچ، اوی معنی‌سزگه قایغورغان کبیک بولوب «مین نیک قایغورام صونگ؟» دیب اویلده، شونینگ آرطیدانوق آتنینگ کوزی آلدینه عارق کیلوب باصاده، کو-زی آلدیداغی نرسه‌لر معناسیز بولوب کورونه‌لر ایدی.

حمیده توری اوبلار اوبلاب اوطرغاندن صونگ بو اوبلارینگ اوزحینه جعا آلماغاچ قارالتیلار آراسیده چقدی. آزغاره یاروب کیرو بله‌ن طوری آط باشن تبه‌لیروب، کوزلرین طونیروب حمیده‌گه قارادی. طوری آطنینگ بولای معنالی قاراوی، آتنینگ کوز یرده یافتیعه قورشی به‌ش کملک برنه‌رسه‌نینگ یالتراووی، حمیده‌نینگ یوره‌گینه کیروب یه‌رلدی. طوری آط غاره‌نینگ کیبکینه قاعرماسه بولای قرغاچ صورتده موگرروب قارامس ایدی کبی صوبندی. اوی اوزینینگ دیگوب یورگن حواده‌سینینگ صوغنقه کیتکانلیکینه سه‌بولای تیلمروب طورمس ایدی کبی کورندی.

حمیده طوری آطقه جه‌صادی. آتنینگ باشن صیپاب:

— قایغورمه، طوری آطقی! قیغورما، سین بیت ئلی موینه. آشا مونداوینه‌ن حقی اش ددیب آصدینگ اوزینه تورتوب قویدی. بواش عرف کیتکاندن صونگ حمیده‌نینگ برینچی اشی ایدی. مونن صونگ آرطیرقده جعوب آلدیغی یه‌ره‌نگی، قیپارلاری ویراب چقدی. آلده اوی طاغی بر بوقیق، طنق

سیزدی. بیك بوطنلق ی، اوزون قچتقاتلار آراسنده آدا-
شوب یورگان طاوق چمشی گنه یوزا، کوکاسرلهیدره توشه‌ایدی

*
* *

حمیده‌گه بوکون بیك اوزون طویلدی. کوپده اشلاب
اوچیمه چجا آلمی طورغان اشلار ئلهقاجان بندی، همان کیچ
بولمادی. کنو قاتنور وقت بتدی. آلا صیر باهن قارا صیر
موکره‌ب آقر بعنه قایتوب کردلر. حمیده بولارنك موکره‌و-
لریدن طاعی ئلله نبندی برمعنا حمارددی. آلارده بوکون
کوکلسز، دواحه‌لارن بوقسه‌لار کبك بولوب کورندی. قارا
صیرنی صاتو دیگن سوز ایسینه کیلوب توشدی. همین کینکاج
قارا صیرنی صاتمی بولماس، دیگن سوز قولاغی توبنه‌ده چکلاب
کتدی. صیرلارنك بوبورطنی اوز بورطلاری ایتوب بو
رولری، کیچه یتده یتقان، شه روب بکان زور کمسه‌ا
بوزنی بالای باشلاولاری، آیدن صوغدا قطعه‌لاری آراسندن
بوزاولارن ایسکه‌ب موکره‌ولری، همه‌سنده اویکان وقتارعه
قاراعانده، شقه بوسلب، باشقه معناده کبك بولوب کورندی.
اول بوکون صیرلرن بیك ایرکه‌لب صاودی. الارنك صاو-
عن وقتده کورمه‌گان طنچسز قرن همه‌سن شعو ایوب
اچو، صیرقا مچومواحاصر بره، دبب بیرالدی. بوزاولارینه‌ده
بوکون صیرلارنك سوتلرن کوبرهك قالدردی. صوبیونده

یوروتوب، کون بوینچه چیلده‌یوروب، قچقر شوب قاینوب کرگان
قازلارغه‌ده بر ده آچولنمی‌غنده کورپا بولغاب آشارغه قویدی.
عایشه‌نینگ قازلاری قووب پر طوزدوروب، آلارنینگ مازالارن
آلوینه، عبدالله‌نینگ اوینه‌غان وقتده کولده‌ک جیکن یرطوب
قایتووبنده‌ده آچولاما آلمادی. آلارغه آچولاسه یتیملرن
ره‌نجتکان بوور کیمک بولدی.

حمیده ایشلرن بیتروب آش صالیب‌ده عبدالله‌نی حسنی
ئه‌بینی قودارغه چاقروورغه یبه‌ردی.

* * *

حسنی ئه‌ی تیوب اولمه یاخشیغی بلان طاننغان. اول
همه کشی طرفیدن، یاخشی قارچق، یمار - بیاز، دیب
دعاءلی ئه‌ی دیب یاد قیلنه. اول اوزینینگ عمرینده کوب
قاتغی، حسرتنی کیشب اوتکاروب همه‌سینده صبر ایتکان.
اول کیاوگه برغنده بیرنچی کیاووی بیلن ایکی یل طور-
غاچ اول کیاووی وفات بولغان. آندن صونگ حسن دیگان
کیشی‌گه باروب بیک یاخشی طورا باشلاغانلار. لکن موندا
اول ایکنچی باقدن حسرت کوره باشلادی: آلارنینگ بالالری
برسی آرقه‌دن ایکنچیسی ئولوب طورارغه کوره، بالا
اوستروب آتا قارغن کورودن، کشی توسی ایرگو کلسی
بالالرنینگ خدمتلریدن محروم بولغانلار.

یادقلمنا — نیسکم ثالثنا

حسنی ئەبی باشقه بالالاردن‌ده بکره‌ك «ایپلدی کشی» بولدی، ایشکه یاری باشلادی» دیب طورغان وقتده ئولگان عبدالرحمن‌نی اونتا آلمی. باشندن اوتکان واقعه‌لاری سویلی باشلاسه، سوزی ایلك الك عبدالرحمندن باشی. آنك صوغه کیته‌ر آلدیدن اچی یوشوب یورگانن، صوغه باطار کونی‌نی «بو کون بر نه‌رسه‌گه‌ده کوڭلم بارمی، بیگه‌در اچیم یوشه» دیب کوڭلسزله‌نوب، باشینه کیلور اشنی آلدن سیزنوب طورغانن، نیمه‌شلری نه‌ن ایدل بویینه جه‌نوب کیتکان‌ن «ئه‌نی، مین نیرقا ایماسام آچولانما» دیب ئه‌یتکانن، «عبدالرحمن صوغه کیتوب ئولدی» دیگان خه‌بری ایشتکاچ ایسندن یازغانن و باشقه شونده‌ی سوزلرنڭ هه‌مه‌سنده ره‌تدن سزوب الوب کیته.

عبدالرحمن‌نڭ ئولگانینه بکرمی ییل بولسه‌ده، آنی کیجه‌گنه ئولگان کبك ایتلروب تصویر[1] ایته، شونده‌ی زور حسرت و فه‌یری عاده‌تی بولا طورغان احوالنی[2] سویله‌ی کوز آلدینه کیتره: «بز ده طوروب اوچه‌ن طوغان ایدی اوب، ئوله‌ری نه واقتده بیلگیلی ایدی آنڭ‌ده ... سوزن بیرده، حیلك اوچی نه‌ن کورگه‌نگی به‌شرن یوروب سوردی بر آز طوقتاب جواب، بر آز طورغاندن صوڭ عه‌ینه نقل رشون بالاقالارم، تقدیر، اس بز دگ رچه ئولگان، دیب ایکنچی سوزن باشلاب آلوب کیته.

---

1 تصویر ایته — کوز آلدینا کیتره.

2 احوال — حاللر

اون يالا حسرتنى كوب كوركان. آنىڭ بلەن كنەقلمى،
بيك راحت طورغان وقتدە قرتى ئولوب كيتكان. فقيرنىڭ
وفات بولووى حسەنى ئەيلىنىڭ اچىن بر آز خوشر سادە، آنىڭ
اورينىڭ قوانىدە دربدەلەنوب، كوزى آلدىدە بوشەكە ياتوب،
آشيسون آشاب، كررەسن كوروب ئوگان گە كورە آنىڭ اوچون
باشقە نورلى قانغرە: «اول بيچارە وقتنى يتوب، عبادتن قيلوب،
نامازلىغى اوستندە ئولدى دىب ئەيتورلك همان ابزگولك قبوب
ئولدى، آكا اللەيا[1] ايمان بيرسون ايندى، بيچارەنىڭ
ئولەر وقتينە وەلرى ابسى درست بولوب، ئولەر آلدىدە
سويلەشوب، اوزينىڭ وصيتنى[2] ئەيتوب: كوك قولانى ملاغە
علبە ايتوب بيرورگە، اگر قوشوب بەرگە كيتوب يورى
طورغان طوسمۇدن گە، بر صارفنى گور صدقەسيدە بيرورگە
قوشوب، آفتق صوسىدە [illegible] شولارنى سويلاب [illegible] شوب
وفات بولدى، دى. شولاي بولسەدە هر وقتدە اوزينىڭ
قارتى بلەن او دارغان وقتن صاغنوب سويلى.

حسن قارت يالغيز باشى كشى بولغان، اوزنىڭ عمرنى
كشينىڭ ئەسينده [illegible] گان، قولنى بولغانغە قنعت ايتوب
شكرانە[3] ايتە طورغان بولغان. آنىڭ باشيغن اوب وارتلارى
همان صاغنوب سويلر. حسن قارت، حسەنى ئەرى گەدە، دردە
خاطر قالدرولق سوز ئەيتمەگان. آحولانغان وقتدە ئەيتە

1. باقى - م [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]

طورغان سوزی « آی اللەنڭ رحمتی نوشکری، ایمان بلەن کینکری»، کمك مانور سوزلر بولغان. حسن قارت حقنی ئەبی‌نڭ کوکلنده بیك کوب یاخشی خاطرە[1]لر قالغان. حسنی ئەبی آنڭ کمك یاخشی کشی بولووینه اشانماغانغه کوره، دارنی ئولگاندن صونڭ صورانوچیلر بولسەده کیەوگه بارماغان. آندن قالوت کیەوگە بارونی، آنڭ روحن رەنجتو، آنگا خیانت ایتو بولور دیب اویلاغان.

حسنی ئەبی‌شوندی‌قایغو ـ حسرتلرنی کورگان‌صاین باخشلابده بارغان. آنڭ‌شوندی‌دنی صمارنی بولغان‌غه کوره اول اچنده حرمتی زور، قایده بارسەده آنڭ کیاوون طرستعان کشی‌بولمی. اول‌هر کم طرفندن‌سویده، آولمڭ انڭ اوصاف کشیلری‌ده حسنی‌ئەبی‌ گدعائلە[2] ئەبیرگه صرر ایبودن صاقلانالار. حتی اوری کمسه نده بر ردەم اینه‌رگه حاضر طورالار.

اول‌حسرتلی کشیلرگه یاخشی نیمدەش‌ده بولا آلا. اوزینڭ حسنی ئەبی سوزلری بیان کشینڭ کوکلینه کره.

* * *

حسنی ئەبی کیبوب، تئورگه مدوب او طروبەن حمیدەنڭ کوکلیه‌راحت‌بولوب کیتدی. ئەبی انڭ‌بیك‌اوزون مقدمەلر[3]دن اوزینڭ بشمدن اوتکان حاللارن سوبلەوی، آلارنی

1. خاتره - ئېسته‌لىك.
2. عائیله - خارلىدار.
3. موقەددیمەلەر - باشلانغیچ سوزلەر

حمیده‌نك بو کونگی حسرتلربنه قیاس[1] قیلوب، آی بسلی[2]
ایته‌رگه طرشووی، حمیده‌نك طگلاعان صابین طگلیسن
کیتره ایدی.

حسنی ئه‌ی اوریمنك فزوفتندن باشلاب باشندن کیچکان
حاللارن سویله‌کاندن صونك، حمیده‌نك دصرگی حابینه
کوچوب:

— «سالام برده گه قایغرما، تقدیرده‌ی یازغان بوسه،
شول بولا اول. آنك 'وچون برده قایغروب فایده بولمی،
قایغو حسرت بر بریلنگه باشدن اوتمه‌گان، آی بمعمر-
لرده کورگان. الله صاقلاسه بربیله بولا'س، مون طبیب
ایتوب قاسوب کیدور. پادشاه حلمنده براولسنه کینمه‌گان،
بورونعی وقتده دکرمیشن بن حلمده بوری طورغانلار
ایدی. احل بتسه کشی توشه‌گنده یتقن کوبعده ئوله. موبا
مینم عبدالرحمنم، موبده جورغانده صاب - صاو کوبعده
صوغه کیتوب ئوللدی.

— شولاس، شولای ده بت ئه‌ی !... شوبدده بات ادم
بوشاه ایسه - صاوغه قایسه یارار ایدی. تقدیرگه قار-
شوب بوبی، شوبده قیعرمی غنه طوروب بوله‌ی شول...

— آبسی شولای، آیدی اتی باشده بت اورطوبلا،
لکن بلاعه رضا بوبی گنه‌لی بولور حال یوق. مین اوتز

1- قیاس - چاغشترو.
2- بی سه‌لا [illegible]

بیل برگه‌عمر اینکای حسن باباکدن آیرلوب قالدم، باشیم بیك قیین بولوب، کون بوین جیلادم. گناه‌لی بولماسام یارار ایدی، قارنیمنک جای رەنجی طورغان‌در ایندی، دیب قورقوب سته طورغان ایدم. صبر ایتدم، تقدیرده یازلغان برنی‌ده اشله‌ب بولمی شول...

— آیدای مونده‌ی حال بولماسون ایندی‌ده‌ی، آلای — بولای بولوب قالسه سچوك چیدارغه کیرەك؟ . بیك قیین بیت، بیگره‌کده آنك اورون قزغانام. کیتکان وقتنده بالالاری سویوب: «دعاء قیلوب طورکز بالالارم، ایسه‌ن صاو قایتسام سزگه بولەکلار آلوب قایتورمن» دیب ئه‌یتدی‌ده کوزی بەش بەش صوالدی. اوزی کورسەتمسکه طرشقان بولا، بزگه آور بولماسون دیب ایتدی اوت. بنی قایتوردیب کوتکنی بیلوب طوراسك، آلای بولای بولاقسه اونتوب بولامی صونك؟...

— یورشنه آمنی، دیمه‌سون بالام. الله اوزی صاقلار. آیدای حال بولا قالسه اونتمیسك انی، عمرگه اوقسوب بولمی!.. بیت ئنی، گیل چلاب طورمسك. آننك صونك اول برئوبره‌نگه آنت ... چون جلاوده راحت بولا باشلی.

بواس... ئنی بر سینك باشکه‌عنه کیله‌گان. مونا باباغاق احمداسه حاتونی یانینه کروب جقدم. ایری کیتکان

گه جلاب اوطره، مین ئه‌یتم: «صمر ابت بالام، حـلاب اوزاوزگنی بترمه، بوفغه‌غنه اوز اوزگنی بترمه‌سلك» دیم.
ـئه‌ی ئه‌ی!...دی نبجوك جلامیسلك؟...اوزی کیتدی، مونا موندم مین دورت بلا بلهن قالدم، آلار بت اکمـك قاپچقلاری‌عنه، آلاری آشانورغه کیره‌ك بیت!...»دی.
چنلابه بچاره بیگره‌ك قزعاںج. بر به‌رسه‌سز طوروب قالووی قیبین‌ده ایندی. بی‌حال ایته‌سلك بالام محنت آغاج باشندن یورمی، ئه‌دم باشندن یوری شوب.
برکنه کشی باشینه کیلمه‌گان ایندی، ئی مونا دین اسلام قرالنی‌کنه ابری کیتگان، «ئه‌ی، بیگره‌ك بحنسز ایکانمن، ایچماسام ره‌تله‌ب بر ابکی‌یل طورسامده‌اوکنماس ایدم»دی.
شولای ایندی بالام، بوصوعش کوب کوزلردن یه‌ش بوکلوکه سبب بولدی: موبا باقیق قارتمك کوزتوتوب طورغان بردن بر اولی کیتدی. اوری مسکین: «قارب کومه بیگره‌ك قیبون بولدی. ئولـگان اوعم صالداتقـه کیتـکان وقتده اوف‌ده دیمه‌گان‌ایدم. اوزنه بچاره بیك قایغروب کیتدی. باشینه آورق کیلورن سیزمگان بوسه یارارایدی، مسجد قارتی بولوب یورور وقتمه کبری دیـاعه کرشورکه طوری کیله ایندی، بوعبسه آلك بو الالارن جغاروب طاـ شلار حال یوق بیت!...» دی.

ـ شولای ایندی ئەبی، کم اینەگینەاوط توشسە شول بارا. طوغانلارن حانون، بالاـچاغاسن طاشلاب کیتوبر کشی گە دە جیگل توئلدر ایندی.

ـ شولای بالام، شولای!... ئلی سین آی ئـەیتەسـڭ موبا ئورگی اوجبە اوبابنڭ حافظی کیتدی. کیتکان وقتەبارعان ایدم.

«ئەبی، کمووکە رحمت، وانحە فیاوب طور ایندی» دی. اوزی بەش بلاسن قواینە آلعان: «اوشو صبیلر در- هتپنە بدای صافلار ئی» دی. ه وی یش ـ بـش ـ دـلاب یوری. موبا گنجهرە آحطای دبی!... ئەتوب بترورلب توگل. هوبا اوچنچی کون کنە توشدە ... گرگن ایدی، دی. توشمە بیك رور بر صوراڭ بابە طور نر امش دیم، ربەو تـلە ئەتبسی ایندی. شوبلە حاوصم کـدی دە صوعە سیکـردی دە تیشلدی. قوزفیزملن جفروب بەرووەه او، بوب کیتلام. شوئلوق ... حاونە کیتە امادی، دیم.

توسنڭ بو حادی طوری کیدگـنی بو اما دی، تقلبر شول ئی، ... ر، د مە مرد. شوشی او قـسی بیردی. دی کشی گە بیگرنـڭ دمن اماتی.

ـ ئەتی. ی ا. رمرعدە قمن اغـتی. بارلی کشیـگـە بیگروکە قیس، موبا اوب احـه باسە دـسـوی بیجـ والـڭ طورا

ایندی!...خاتون کشی بیت اول، ابرلردن باشقه بر نه‌رسه ده اشلی آلمه آلك قولندن نه‌رسه کیله؟...

ـشولاین شولای اندی، لکن شول چاقلی یورط بیراری طاشلاب کینووی بیگره‌ك قیین در دیب ئه‌یته‌م. یه‌ستوگه[1] آدان ئه‌یته مه‌له؟...

ـآذان ئه‌یته، حسبی ئه‌بی.

ـآدان ئه‌یتکه‌نده آفغان صوده طوقتار، دی. عبدالله بالا قایم علیمه‌نی قچقرتما.

ـحو عبدالله، حه دمن!. آدان ئه‌یته بیت.

ـیه‌سه‌و اوقوب آبورعه کیره‌ك.

* *

یه‌سو اوقوب تکاح جه‌ی احکان وقوده حسبی ئه‌بی‌نك سوزی بتمه‌دی.

اول موندن ده‌ ایل‌ ئوتسگن قارت ملای، آرك ابصطاین دباب باشی ... دورتعی حضرت رلك باحسنه‌لارن سولعب بتره آلی. ... حضرتکه حسبی ... تر وتمندن بسلاب حلمت کورسه‌ ... . آلارلك هر وقته یجه کیه‌ره‌ك اشدن اوری ...گان. ... حضرت باشقه ... ولار تکلکان کوامه‌تنی ... ر اراطمی طوروشن ... ن. حسبی ئه‌بی طربرعان طاوقنی یراطوب، اوجماح نعمه‌ت[2] ینه‌اوخشاـ

1- یه‌سه‌ستو ـ قارالغی تو‌تشلاج نوقتالی ...
2- نعمه‌تلر ـ آشه‌امه ...

توب آشاغان. حضرتگه آق توبه‌تەی‌ار تگوب بیرگان.
شولای ایتوب قارت حضرتکه بیك کوب خدمتی بیگان.
شونك اوچون قارت حضرت ئولگانچی فاتحه قیلوب
یورگان.

حسه‌ی ئەبی حاضرگی کوبده آول قارتلارینك آتالارینه
چاقی بله. اول وقتده بتون آولنی قوللاریده طوتوب
طورغان: صادق، اسماعیل، علیم دیگان یاحشی قارتلار
بولغان. بولار بار وقتده، یەشده لیکنچه‌کلار بو کوننەکی
کبك تون بوینچه اورام بویلاب کارمون اوینابلورس کبك
ارلاب یوری آلماغانلار. روزه قالدرو دیگان نەرسەنك
اسمین ایشتلمه‌گان. اچو دیگان نەرسەی بولەب بامه‌گانلرده،
تیك شاکر اسملی بر یوزوق اورنعر آولغه باروب اچوب
قایتا طورغان بولغان. آیده ئەلله نیچه رەب طوتوب
واطقانلار. آخرده اولده اشندن توبەن قیلوب، مسجد
قارتلاردن عفو اوتنگان.

اون جاقلاری سویله‌گنده حسه‌ی ئەی دیگرەك
دردلەنوب کیته.

اون وقتده آولده کچکنه بولغان. حاضرگی بازار
اورنلاری باصوبولغان. آولنك یاننده اوق ئەدەمکرور گه
قورقورلق اورمان بولوب، بازیتو بلەن قوش ـ قوروت

صابر اوودن قولاق طوتوب بەایکان. حسمی ئەنی بو اورمـ
لارنڭ بتو رنەدیئر[1] ئەنی چقەی دمصیلابدر[2] بیره. شولار
بتکاندن صونڭ او نه بر کنته بندی.دی.

ایچ او نچە بلار قایدەایندی!.. قیده اوی وقتدە بولای
بتون اوست صداتقه کیزووی؟.. اوی وقتده بتون اولدن
یاغز ولی صاداب بو عار. اولده بولسه ~~اورحن صاق~~
چیلوب ایلمدن بز گن کشی بولغان. هر وقت چیتدە
بورگان. بیك ئولەر و دمنغته آولەـه قاتوب، مبقلرن
درقلروب ئدەم رەوشیده کرگان. دـاده اول ایندی
بورنمی طحفلر؟... دی بزنڭ حسی ئەنی.

IV

عارف صالدات.

صوکغی بەش طوغان یرگه قایتدی.

عارف صوغشده آلتی ییل ارتق قمالمه غان ایدی.
لکن اوراتوب قایتغان کشیلرنڭ ئەربر بەرگان سوزلری
عارفقه بیك نق تەسیر ایتدی. اَنڭ بوتعی کوربەشی، آولمی
چقوب کتکن وقتده، اوزبیلک طوغان، بالا وقتدن بیرلی
یورگان الملنڭ بوقراعیده قالدی. بی اوچورسر بو بیرلار
عارفقه موکلی، بسقه وقتدەغیده قاراغانده معنالی بولوب

1 دایر - یدیلەنشلی،
2 تەفسیلات - کوزده تاتلا تمالار.

كوروندى. باشقه وقتده اول، آولدن چغوب كيتكانده
آرطينه ذبلهنوب قارامى طورغان ايدى. بوبولى آولدن
چغوب كيتكاچده آرطينه ذهيلهنوب قارادى. آون كوزدن
بوغالغانچى، مسجد منارهسى يهشرنگانچى اول همان آرطينه
قاراب باردى.

شول وقتده آلارنك ئيهشلوندن بررسى اوزون
كويگه بيك موكى اينتروب جرلاب يهردى. بولار
ههمهسى باشلاروب دوبان صالوب، موڭلى كوينى طڭلا-
غانده، اوزلرن اوزرى اونتقان كبك بولوب كيتدىلر.
فقط شايان احمدالله غنه:

- آدرى وجراندن براز قاعوب چقماسه كيلر، ديب
كولدى. آ... قارشى بره و:

- حاضر بالاهمى ايسره طورغان وقت، طوغان
ايلدن آيراو شولاى ايسرته اول ديب جوب قايتاردى.

جرلاودن برچى ايكنچى جرلارنى تيزوب اينوب
كيندى. عارف بيك باصنقى دوسهده، بو جرغه اولده
أثرلهندى. «جرلاننى وجرالدين، جرلا!...» ديب قويدى. بولارنك
كوپلرى بالاغه صوزالدى. تيك ايكنچى آولنك قانقاسى
دوبيمه بيكا چكه، جرلاودن طوقتالديلر.

بو آولدن اوبكاچ بولارنك كوكلرى بر آز باسفان
ايدى. موندن صونك آرنك سهرلرى عادىسهر صماق

دولوب کمندی. دشفه وقتده قالاغه بیچك بارسه‌لر شول
ره‌وشچه بارا باشلادیلر.

* * *

عارف قالا، کیدگاجده ئیمده شلری دله‌ن اوز حربنه
تعیین قیلنغن [1] بیرگه اورنلاشدیر.
بولارغه بیرگویگان اورون شهرنڭ اورطاسنده، زور
بر مغارینڭ اوستنده ایدی.
آرده ره‌تلدن آسی اوستلی، حبش ایتوب طاقادن
توزلگان سه‌کی صمق اورنلار، آیداغی تغزلقدن حاصل
بولغان [2] نه بیندی اسی هوا عارف قه‌رشده بیك کوکسز
بولوب کورندی. آیداغی اشلرنڭ ره‌تبندلوشنوی ره‌وشی
معامله ایتو [3]، بیجوك اتوب اوزکنی اورن بورتو همه‌سی
دوواجی وباغر تمه‌س اشر کلك بر دب کورنه‌ر ایدی.
الن او دولارنڭ هر برسینه بیك صاقون قانلیه‌ن
قراب، ایداغی اشلرنڭ هر برسینی دورگه‌توشی بره‌س
درجه‌سمده‌ی اشلر کلك اینوب اوبلاب، همه‌سنده‌ده بر
معنله وهر برحرکتده برسر بارد‌ب اوبلاغان صاق بوری
ایدی.
الاری دنده اور کومری بله‌ن گه‌نه دورته‌ر بیشه‌ر
کشی اینوب، آروب آروب اوبره‌ته باشلادیلر. دچوك

1. تعیین قیلنغان - بیلگیلانگان.
2. کیب چقادی، قرعادی، تارالغانی، کوتریلدی.
3. معامله ایتو - ئشش قیلیو، ئشش کورو.
4. عارفنڭ ذوبرسینه - ئششله ...

آطلارغه، بحوك بصارغه،قول وآباقلارى بحوك حركت ايتدوروركه وبشقه شوندى ايلك باشده اويره‌سووى لازم[1] بولغان اشدركه اوبره‌تدیلر.

عارف باشده بولارنك سرینه، ره‌بندیرشوب بیوو ینه اشانمى ايدى. آتاعرى‌چولى ارسطایتوب باصساده،جیست بیرگنده دوان فاتى تیربوب نه‌ف اوجیبلث اوسره‌تكان، كبك ايتوب كوبه‌رسه‌ده همان كیشمی جمه، همان شوب اشنى تکرار اشه‌رگه مجبور ایته ايدى. ده اوب ابیه‌گن بیلشیو غارى كوتره، یاكه ترسه‌گی بوعارى‌طوراب، بوماسه‌اياعینك باصووى ره‌بسز بولوب چغاده آرتقه طب كیرى ییه‌ربوب تکرار كیاوركه فوشلا ايدى.

اوب بولارى البته حن كوكلندن بلوركه طرشه، خاتون بالا ـ چاغالارى ایسنه بوشسه، آلارى كوكلندن چاروب طاشلاب بولسه‌ده در فكرن اویون بیه‌ن مشغول ايته‌ركه اد به د ابنه ايدى. اوب اوبه‌دن توقتب ضورعان وقتده‌ده درصنى عیبمت‌توب[3]، صاندات دورماسته آطلاب قارى، تیزكه ارصفه‌بیزراوب كینه، ثبله‌شى احمدالله‌ى اوجیبن درص اموب[۲] ایلك اسدن جبست بیروب، صالداىرحه منورهم ارى ـ ارى آطلاب‌اوته، شولاى ایتوب اوشو بلوركه نوش بولغان ده‌رسه‌ارلك همه‌سنده ثه‌ده‌م ره‌وشلى بولوركه طرشه ايدى.

1 لازم ـ تیشلی
2. كوچیتیل ـ كچالذیر
3 فه‌رساتم.ه‌ونیم‌ه بیب ـ واقتنا بو وار الوش
۲. ناراز بیتیه ـ نه‌ر ندا فه‌ر.

شولای کوب اوبره‌ه طورغاچ، شولای ابرسه‌دن کیچکه چاقی حرکه‌ت‌لەنوب بوری طورغاچ، شولای اودیتلردن ئه‌لله‌نی چاقی قیبلماچ، آنڭ سوره‌کری بازلوب، اوجیتتن دشقارحه‌ده‌سه‌بیچوك بورورگه‌اوره‌بدی. دارەطورغاچ باشده آور هم بلمه‌سلك سری کورنگان به‌رسه‌لر جبکن بولا باشلادی. آنڭ بله‌ن درگه بورگان ئه‌لله فبه‌ئی محبت ترسلار، برده بامه‌گان کورمه‌گان کسیلر بافن هم ئیلده‌تر، سرده‌ش بواوب کتتوب اول اوزوب بالغرکورمی باشلادی.

هوسه کیلگاچ او بیگره کلده احمدالله بله‌ن دەرسده‌ش وه‌مو کاداش بو وب کیلدی. آلار در بیلك احینه‌کره آ هەمه، بربری نك احرا بمه[1] تمام ترشنگه کوره، اوز رمه‌ع نك هر بر انلده برگه سولەشەر، [2] ه‌دلەشەلر، واتعرسەره، سادلاسه رده اوزباقلاشا رایدی.

احمدالله اوری برو بامه‌گانگ، کرره، بورطیه بهره طورغان حصّی عروبن اردره ایدی. اوندە‌ر دروره اوکانی وقت طبو بندن‌عادتی اولای اوزسعه ابوب کیله‌ده، برەهەب اوربنڭ سلام تسەنعەصورغان دسلرسڭ اسماون تەه، بردروره بدگان فکرلرن، ره، درم ئەیبوب طورا، انلدی بازوب بتدی دگاده: « نه‌بەدی

1. حوالته – حالارته.
2. ه‌عاشه – کارلحانه

سوزم بر ایدی بوغای، خاطرم طرالدی» دیب عارفنی
شبهه آستنده قالدرا ایدی. اول آوالده اوزندن سلام
امید ایتوب طورغان کشیلرگه سلام ئەیتمی قاودن بلك
قورقغانغه کوره، آندای احتماللری هیچ بر قالدرماسقه
طرشه ایدی. مونك خط یاز درووی بیك یانغلرغچ بولسه‌ده،
ئەنتەسی سوزن ئزگنه ئەیتمی، بیك اوزاق کوبلرسه‌ده،
عارف بو آورلقنی هیچ آورسنمی کوتره. حتی احمدالله
نك اوزندن‌ده صفون قان بەن حرکت ایته ایدی. شرتك
برابرینه اول قای حافده عاردفه جیکنب ایتوب طشی،
بعض بومشلارده عاردن ئگره‌ك قورغ وب، تیوشلی
اشنی اشەب قویا ایدی.

احمدالله ص ... اوینی او ... طوغرسنده عا
ردفه قاراغایده قستسزومك ایدی. او ... سنالی حرکتری
... بیك کوب ... فدشدن اشنی
مکمل صورتده اشەب جعارا آلمی دوبدوب ... ایدی.
... بولای بواوده ... ره سجه ... بوی ...
بولدی: اوب روسچه برده آکلامی ایدی. او ... به.
... کشیلرگه قراب، آلار ... حرکتلر ... لر
شولای حرکت ایتوب یوردی. ... کوب ... الارغه
قاراقنه جیکن، آشعچ حرکتلری اشەب ... کوره اوب

1. ...

آرتقه قالا، ترتیبسی بوزارغه‌سبب بولا ایدی. آننک بختینه قارشی اوجینی باشی کشی طوری کیلدی. اول احمد الله‌نک روسچه بمه‌گه‌ن بگاج؛ قای جاقده «صوب آیاق» وباشقه شوندی سوزلری تاتارچه‌ده ئه‌نتوت بمره ایدی.

شولای ایته طور حاج احمدالله‌ده، اشقه‌لار کبت، ره‌تلی یوری باشلادی.

* * *

بر آیدن صوک بولارنی بار، ه‌رن کیمندردسر، مطقده بیردسر. دسر اندی آلاری تسگی ص‌ن کیبتر آراسنده بوم، بوم ایتوب بورتمی، کوللب ره‌بن تزوب قلارنک چیتمه‌ده اوب جمه بشلادیر.

داسر بولار اوراب بوعادلر، ر مکتب اطیبر، دسر بولاری کورگسه، ر ده ر ی ... کینک دیکمه‌لی، جابطای عرق ... احمد اسددس اولاری بوتن. صالانچه کیمه ... بولار انجم بوتوب اسره‌ب کیه گن کدک بولسر، کیوبری‌ده اوساتی کب اعدای ... صقی بوب جوره‌ی، ... ب گتبود ... دیمه وکمسی توره سه‌توب طوراه.

بولار اهلارشه‌ب ... ذرفرگه، اه رئده‌ده و شق همه برسه رگه اوره وب ملبیر. بولار اندی ارسنی بچوک

---

1 تاقیجنم - جهناو ارتی

باصو، بیجراك بقرروی اویلارده قارامیلار. بولار هممیسیده طبیعی بولوب کیتکان...

٧

حمیده‌نك قالاغه باروی.

کونلار اوتدی... بولار عاده کمیرگنده وقت یتدی. عارف حمیده‌گه بارغان صونگی حصه‌ده اوشبو سوزلارنی یازدی. «بزدن سوراغان همه کشیلرگه سلام صونگره سوز شو: بزی ولاك کوزه صوغشقه‌ده‌رو، کورشورگه کیل، بحرالاسلام آرتی اوری آلوب کیتسون. عبدالله بیلان علیمه‌نی، بحر... ده آلوب کیل. آلاری بیت کورمه‌یم کیلدی. کیمه‌کا جاده ملا... مقدم... صده... روب کیت، ... طورسوندر. سوز... ایدی مختصر[1] ... عارف ابراهیموف.»

عارف... بارغان...

حمیده بیك شادلاندی. اول عارفنی کوردون آلتا صونگی ... سوزلارن ... اوزا تورون اویلاب سویندی. آنك اوی شوب کوروب، اورادا تیره‌سنان ... آدی هم آیدن آرغی ... اولارغه ...

1 مؤختاسار ـ قسقا

ایدی. اول ایدن آریق اوینی باشلاسه ده هیبندی اوچسز قرسز برسەلر اولارغه بوشه، ایکی آراده توەن چو- قولار کورنه باشلی ایدی.

اوز تورغه کینەر وقت یتکاچ، بدرمەج ر کوکەیلر یتردی. تاسمەغه اوراڭ حیلەك دافلری قویدی. جمیلە قلاغه وحرالاسلامنڭ اوغی نور لاسلام بلەن تیارماقچی بولدی. نورالاسلامنڭ نرا تش آلوب کیتوب ماسلاب بوروری، طوری آصی دعاروب وامطلاولاری، کورشی قارحقن الوب کروب اوبده قالدروغه یوروری، همه- سیلده بوریدی وقتده ایری بەن اوزارینڭ آوللارینه‌نه- بیرینه ووقته برغدن اسنه بوشروب شیلاندرسەده، حصر ایلدی عرەی اوزاورغه، ایتن آیروب قالورغه بارووی اسمه بوشوب نیزەگی حسه مده بو حمرلك، بو مدور قلار ارابینه دا بیلدی بر طب کیتروب توقو- شره ایدی.

ادن ده یرن کوروب قاسوبر، مونس جوت ئله کورەلر، ندە یوق، دس عبدالله ... دە اوب دارمقچی یوتی. عبداللەنڭ اوسەمه فرس ... یتمه تن، بیسی اونکان ... قلاغه آرت صابارغه دریغن وقتده آوب قرتقان فر ... ییرگن کیلردی. اوری نقیر ... وقەبار-

غان چاقده ههده بهیر ەملر دەگنه کیبه طورغان کولهکلون
کیدی. آلتو.عه ماتوب صارغایتقان کمش تەنکەلر تزوب
باصاغان ق ماغن یابینه آلدی. باشینه اوچنچی یلغنه آلغان،
قزعلت قتش صاری بیزەك توشکان شەلن یابنوب، آیاغینه
بو یل حیبون چۆرنلەغنه آلغان اوز باشا قالوشن کیلدی.
اول بو کیومری کیوب بارغان وقتلەقایدەغنه بولسەده
کیم، حور بولماوون، باشقەلردن بو بەن کورمەوون بیك
یاحشی سه ایدی. اول اش کیومرن طاشلاب، اوزینك
یاراطا بورغان ماتور کیوماون کیگنچ اوزسنده بر نـوع
دیمکسلك حس ایتدی. عارف کیمکندن بیرلی بولغان قیغو-
حسرتری شول اسکی، اش کیومری بەن صالنوب
طاشلانغان صماق بولدی . . . . اوزی و بنقرحی یـۆرطنی
ا. اره قیبوی، ەل ـ صوارلاری اراوب کورشی قارچینده
صابتردی. اوب قوباقفه بارغان وقتنده ههه شیرن شو-
لای ضاشوروب کینه طورغان ایدی.

قلانه وکون باروب کوروگنموش بو بعلنغه کوره،
بولار ابریمرەدە قوزغالمدیلر. بولار جعوب شکن وقتده
اشکه کنوجیبر بر کیتمر ایدی. دیور الاسلامده اطه ی
یکهدرەك بودی. آدمری حدوی بەن عیبی . د توی دو-
لاردن ابونەرەك قرزغعان بوسەلاردە، ححلەمردك آدی

شهبره‌ك بولغانغه کوره آلارنی اوروب کیتدیلر.

حمیده بو کونگه چاقلی قالاغه بارغانی بولماغانغه کوره، قالانی بیك ره‌وشلی ایتوبده تصویر ایته آلمی ایدی. اول باری: قالاده قلاچ کوب بولا، کیبوملار شونده یاصالا، کیمیت بازارلار، کرینتیللر شونده شریله‌دیب بله ایدی.

آلارغه شهر بیندی اورص جواش آوبرات اوته‌رگه طوغری کیلدی. لکن اول آلارنڭ هه‌مسنه‌ده بر ده‌سزلك حس ایتدی.

بو جت اثلری کورگاچ «تنی مسکین ده شولای جیتده بوری ایلدی» دیب، عارفن ایسینه توشردی.

قالاغه یتدر آلدن ابتداعی ـ ـ طوکدت زور بورطلرنڭ هشنی قربی بولوب کوربورن، حرکولرنك، زاؤود ... لارینڭ کوگه کوته‌ریلوب ... طاعیبا یاملاب ... بورلی طشلار ... حمیده اوزون شهر بینلدی بر اوزنده، کنی کروب ... طور عارقورنج اورنغه بارغان صمق ... ایشلادی. قالاغه کرگچ ... بورصلارنڭ زور ... اوراملارنڭ اوزونلقلارینه، کشیلرنڭ بیك کوب بولوب ... ده‌لارنڭ ... ده آول کشیلرنه اوخشاماغانلرینه، قولای ... طورغان

تورلی طاوشلارنینگ توزالکسز چقوب صورویته ایسی کیتدی.

عارف هر وقتده: «الله قوشسا[1]، سینی بر قالاکوروروگه آلوب بارورمن ئینی، قالاکورسه‌تمی قالدرمام» دی طورعان ایدی. ایلک آور حوویی قورقوب سوییی طورغان قالاسی اوشو ایکان!...

حمیده موللاعی کنیزرتینگ بو چاقلی آشغوب بورو ونیه، بولارنینگ بر بیریگه بیرلمه‌وارینه، کیمولری ماتور، آطری دن کیلک بولووینه حیران قالدی.

اولده دفده بولارنینگ طوری آطلاریده شه‌ب ایدی. اشدن قایتقان وقتده گرای ری، توبه‌ن اوج حکیمارنی تتلروب اوروب کینه طورغانلار ایدی. یکن قلاعه‌کیلوب کرگاندن [illegible] ری آط بیلک کچکمه‌یدی، مسکین‌لندی؛ آنینگ آدوملاری [illegible] لاریدن [illegible] کیلوب قالدی.

حمیده‌گه موللاعی کشلر همه‌سی [illegible] لار، همه‌سینینگده کسه‌ری طوی آفحه‌در [illegible] کوردی.

بارعان [illegible] صحری [illegible] کوک جیبتن کورستهی [illegible] ژاسیده کرله [illegible]، حمیده‌نینگ [illegible] صماق بولوب کیتدی. اول [illegible] قدر [illegible] آراسندن، بو چاقلی [illegible] بیردن عارفنی

١. قوشسا — بومشول.

طابووينه اشاسى باشلادى. طاق ـ طوق ايتوب باصوب
ارى آدوملارى سيهن آلغه اوممطوب بارغان آطلارنك
ئهكتروب آلوب كيتولرندن قورقوب ايمچهك بالاسن
قوچاغينه قيسدى. بيره ياغينه قاراب، ايسى كيهوب بارغان
عبداللهنى يابهراق صارتوب اوطرندى. صيزغروب
بارغان ارداما بيلنك ۋوزلهب اونيب كيهكين كيورگاچ،
نى اشلهرگه، بهى نورالاسلامنك بيباولدن صوروب: «بو
نهرسه صوك، بولاى آطسز كيه؟» ديب صوراغين سيز-
ميدهقالدى. نورالاسلام ئيكدن قالاغه بيك كوب كيگهنگه،
اول اوزنچه بو نهرسهلرنك ههمهسيهكده سرن بيلهم ديوب
درض[1] اينكهنگه، حيكگهسينك ايسى كيتووينه قارشى
قاسزكنه كولوب: «شـوـ ايدى ئيه آطسـر يوري
طورغان آربا، اول اوت بلهن يورى، كورهسنك بيت ئيده
صارغلت اشلهلى روس ماشيناسى طوتوب بارا، اوتـكن
يـل بيزنك آلا آط شوندن اۋركوب، بوگى بيسى بلهن
دولاب كيتوب ئهرتهن صملردى» ديـكـه جـواب
بيردى.

حميدهگه فلانك اچندن بارو بيك اوزق كيك بو-
لوب كوروندى.. نهايت[2]:

«نوراسه آبزيلارغه (آلار شوندهگهر) بيندهرمى؟
آبزيلارنك صورغن اوريلرى قايده؟» ديب صورادى.

1 خارار نسه؟ — ...
2 نهايت — تامدا

نورالاسلامنڭ بو سوزلرگه ایسی کیتمی، قالالڭ اچن باشدن آیاق سگان کبك :

ـقایده ذی باروب بته ؟... نورالله آنزبلار قالالڭ تگی چیتنده‌رەك طورالار، آلارغه ئلی ئله ی چاقلی براسی بار. عارف انزبلارنڭ طورغان یری ئه‌به تگی قزل زور طاش یورطلری کوره‌سکمی؟ آلار شونده صورالار ایدی. چیگگی بو آول ده‌گن، مونڭ بر باشندن بر بشنه جمارعه اوزینه بارطی کون کبره‌ك. مونده ش. ه‌ب[1] یوز چیرکاو، اونیش بکرمی مسجد باردر، مونده یوری سه‌گان کشی آداشوب کتته، باطر مین شولای بر ره‌ت آداشوب کیتوب فاتیرنی د ق ص لدم. قاراب سارا طورغاچ ئلله بیندی اورملارده کز گامده کینکانمن » دیده آطنی شه‌ب قووا باشلادی.

حمیده اورامده اوچراغان صالداتلارنی کورگچ:

ـآنزیڭ شولار آراسنده‌بولماس میکان؟دیدی.

نورالاسلام آنگا قارشی:

ـ.ولار اراسنده بولامی صوڭ،مونداغی صالداتلارنڭ حسابلدی یوق، بولای ازله‌وگه قالسه ئولسه‌گده طابا آلماسسڭ » دیدی.

[1] شهت - ه‌داکز

آفرینلاب بارا صورعاج قالالنك بو باق چیننده یور-
طر واغایه توشون، شوار آراسنده بیك مهابت[1] طاش
مسجد اوطره ایدی. مسلمانلق علامتی[2] بولعان مسجدنی
کورگاچ حمیدهنك کوکسنه راحت بولوب کیندی. شوب
مسجدگه یاقنعنه بیرده نورالله‌لارنك یورطلارینه بروب
توشدیلر.

* * *

نورالله‌لارنك طورمشلاری قلاچارق بوروب، آلار-
نك یورط جهازلاری، ئهبرلرن حیشدرولاری، آولاعنه
قراعانده باشقه ق کورنوب طورا ایدی. حمیده‌گه بولار-
نك طورمشلاری ...نور هم کزگلی بوروب کورندی. موه
کیلوب خدمده (نورالله خاتونی) بلهن مخوبلهشکاچ کونگلی بر
آز طنچلانماں کدٹ بولدی.

...زنکی مرده کیوب دوری طرعادر ببچ ره، بیگرهك
شونك اوچون خانم ئهری، دیب عرف حقنده سوز کیتدی.
حلیحه هر وقت کیله، کیجه‌ده کیلگان ایدی،
کیلوب‌کنه بیسه‌ر ...رار ایدی، اورته‌دن صوك بیه‌رهلر
ایندی‌ه دیب قیغروب اوطردی.

ساعت ۹دن صوك عارف‌ده کیلدی. اول ایندی
...شب آیاق صالداب کیومی کیینگان ایدی باشینه کیگان

1 مهابتلی - تولوغ، زور، ماتور
2 علامه - بیلگی

دورازکه‌دی عارفه‌نینك زور باشبنه بر آز کچکه‌روك دوروب
اوستینه کیمگان شبنمی مرلك کر یسمچه گه‌وده‌سیده فرا.
عابده ایرکنروك بولغانده، باورن باشلاری براز بوشه‌کی
بولوب، ایمه‌کیری برآز صالمراق بولوب طورا ایدی.
آنك یوزسه برده فایغو حسرت علامتی کورسه‌ی، حتی
اوبگه کروب حتی بهن کورشکان وقتده کولمسره‌ب
کورشدی. «آیزانغ بیلدی شه‌ب صداب بولدی، شولای
بیت‌حلیحه آناه دیب کولوبده قویدی.

حمیده، هر بر کز کوزنده حدمتدن وایتقان ده‌س
صالان تلارنك کیبوب قانقه طورغان کیوملرن اوزبنك
ابری اوستمده کورگاج کوکی‌نك ئلله قایسی اوری ئه‌ر-
دیب کیتدی. لکن بواش اوزاققه بارمادی. عارف طشفی
کیوملرن صاوب، اوسیبه برده فالدرغان که‌ره‌کیبن
کیبگج یه‌ه بورنغی اوزبلك عارفه‌یه اوخشادی. اول آراده
عبدالله دیدن ده ن ئه‌تری بوسه باروب اوصرعاد، عارف
کجکده ئلاس ایب سوبه داشلاغاج سور باشلانوب کیتدی،

حمیده: ججدهان، موبا ایندی ئه‌تنیك دیمه کیدلك.
اویده چاقده‌ئدی قیلده؟ اول بیگه قیزنه‌ی ادب حد وحده
طورغان ایدکم دیدی

بولار ون بزینجه ره‌تی یوقی آماده‌لر. سوزدن
سوزچقوب یتوب طلك آلدنده‌غنه یوقوغه کیتدیلر...

VI

اوزاتو.

عاروللارنی یوکون ئوراتلار ایدی. شونك اوچون حمیده دەن خدیچه ایرتەنگی چەیی ادوب تو دەن، عارف نىڭ الوب کیته طورغان ئەیبرلەرن قاحققه طونروب، رەتلەب قویدیار.

عارف چەی اچوب ننکح بالالار، برەم برەم سویدیده آفرینلاب کیینه باشلادی. بوکیینو عادەتدەگی کبی بوگل ایدی. نیکلدر آرتڭ کیینگان تیزره یانندەاعی همه کشی فاراب، کیرەك نەرسەلرن قوینه آلوب بیروب طورالار، مونڭ کینووینه همەسیده دقت ایتەلر ایدی

اون ایك صوتنن فامه وطکدك بوروب بەیدگان شینیلن حیکەسندن آرقای صاوب، بیك کوب ئەیدر صاـ لغان قاپچغن آرقسینه آصدی. شوندن صوڭ اول اوزینڭ توسینه جلیت بیروب، کولەچ یوز بلەن:

ـ مونا بزنڭ صالدات حقی شولای بولا ایندی. بـر ئویره‌نگاچ بو نەرسەلری کوتاروب یوروبرده آور بولمی، قاراب طورغان کشیلرگه گنه آور صماق بووب کورنه طور- غاندر. باشده اورگەودەڭ اورکه آور بولا، حاصر آلای توگل دیدی. اول بوسوزلری بەن حمیدەنڭ یورەك ئەرنوون

1 جیتدریدن - جیتدیلە.

تيرماكچى بولدى. آنىڭ بو سوزينه حميده بلەن حليمه جواب بيرماديلر. تيك نور اللهغه:

— انه اورى بارده‌م بيرسون انسى. بزگه اول چاقنى نه بر يزاردن كوره‌روب الوب قايتويده آور طويبلا. بر اوير ايگاچ جيگدن بولا صورغاسىز ايلديم ديب، جواب قيتاردى.

عارف بالالارن طعيلا بر مرتبه سويوب:

— فاطمه زوڭ بولغز انندى، — حتوسوعه قاراب:

— بسراز اوصدن اورور سز، بزگه اوسز زگه‌ترشار گه‌دنگسز ايدى، بو كونده اوروزعه وقت. ئى تيلك كيمر كون بولمامه بولاى ايركن يورويلر. باشقه‌وقنده بزنڭ فسنقى‌لقنى الله كورسەتمەسون، فايده اول بولاى جيتلده قونارغه كيته‌آ و؟.. اوراممه‌ده ير حصت بيوان چمارعه كبر ه‌ك. حميده گه قاراب: — ننى بالارنى قايرما كوروب قيسودار. نور الله ايزى سيفده برا طورغه سكلر بيت؟..

— بارام، بارام، بيك بارماسقه‌دى. باشقه نه‌رسه‌لرنى بر آلوب توشه‌رز. اوزانوچيسزنڭ كوكسرى بومشاروب، كوزارى يه‌شله‌نگه كوره باشقه‌آرتق سوز قوشا آلماديلر. حليمه: «شول كسى اوزاده كيت ديمى تدرسه‌ىوق بز كرەك كوكتگه آور بولا» ديب قالدى. بو وقتده حميده‌نڭ كوزلرنده يه‌ش بورتوكلرى كورنه ايدى....

قاپلاغا - يه‌ڭگه

***

توش آلدندن قازارماباسه‌عی اوراه حنق‌به‌ن شغرم
طوسغان، کیته‌چك صالدابلار اورام اورتاسه‌بیلك اوزون
بولوب صادقه تزیگه‌ن ایدی. موننه محشر[1] کوی[2] کبك
بولوب: ئه‌سنینی‌ه بیر کوبیردر ببر، هو لاروب دابلر،
کیینوچیلر به‌ن اوزانوچیر صوئکی آیر شوسوزلون
سویله‌شه‌لر، بر برسن ئز بلر ایدی. موننه هر کمنك اوز
یاقنی، اوز طبعی، اوز مالاسی، اوزینك ایری بو غایعه
کوره؛ اوزاتوچیلر آراسنده: حدون ـ قیر ـ لا ـ چاغـا،
قارب قوری، یه‌ش، ـ جیلکجه‌اك ه‌دی ‌ٔرایلردن هو صنق
بار ایدی. بولارنك همه‌سی‌ده‌اوراورینك صوعشقه‌کیته‌طور-
غان طوعانلارن جولعاب الوب بر برسه‌در بر سه‌در،
صاقلن چغاروب آتوب کورشه‌ر، بربرسن یولالار ایدی.

موندا بر صالدات طورا: اول اوزینك همه کیوه‌ك
یاراغن آرقاسینه آصقن کونچه آبروه نوزملی‌اك دلان‌در-
سه‌در سوینی، اول بنك حدی حرکت ایته، آ ... ق ارشی
بره‌و بوده زکلق‌سر[3] دواب قیاره. آلار بردن طاعبلدا
کورشه‌چك کشی کبك شادطورالار.

آنك یانینده ایکنچی بر صالداتنك حاتونی اوزینك
ایرینه کوزلرن طرتروب قاراغانده، اول شوب سری کوز
قاراووی‌ده‌ن کوبده‌گی بوغان حسدلرن[4] آکلاماقچی بولا،

---

[1] ...
[2] ...
[3] ...
[4] ...

یه‌شلی کوزون سورته ـ سورته ده‌رسه‌در ئه‌یتماکچی بولاده لکن طوتعوب ئه‌یه آلمی.

اوچنجی بر صالداتنڭ یانده به‌ش بر حاتون طورا: اول اوزینلڭ ابر بمه بیروب به‌رور گه‌حاضرلاغان نه‌رسه‌لرن بیك قلدرلاب ابربنه بره، آنڭ قولمه‌غی بالاسی‌نڭ بو- مشاق قوللارن ئه‌نکه‌سی، قوبنه طودوب صوڭعی مرتبه بیك یاراترب اوبه. اول اوزینڭ طبیعی حالی بردە اوزگه‌رتماسکه طرشوب، حاتونینه دیبا کوتو یوللارن اورەته، حاتونی آڭا قارشی طوتمرب، طوسمرب جواب بیرە، سیرەکله‌ب کمه‌آبراشو وقتده طاماطورغان کوز یه- شرن کولمه‌ك حیکی دیهن ... قرووب قویادە طاعیده ایرینڭ آوزبه‌قارات، بیلموکی صورەبده آنڭ سوزلرن طڭلی. بولارنڭ باشقه کشیرنڭ طاوشلارنده، آلارنڭده اوزلری کبك سوبله‌شولرنده اشلری یوق.

مربا بولاردن براق دوگل بر صالداتنی بر قارت بلهن قارجق اوگتوب طورالر: «بالام یاخشی بول، ایبلی یوروب قایت، بز مونده فاتحه قیلوب طوروربز، ناچار کشیلرگه قاتشما» دیلر. قارت هربر سوزنده جدی‌وجدام کورنه. تیك ئه‌یگنه سیرەکله‌ب کوزنده‌گی یه‌شن سورتوب قویا. شولایده همان کوکینه کیلگان سوزلرن ئه‌یتمی قا-

للرمی، ایکی سوزنڭ برسنده اوعلینه حیر دعاء قیلوب
آنّکا اوُزون عمر صوری.

مونده هر اورنده کبنه طورغان کشیلر اوزلرن
حدی قیاوینه کورسه‌تو رگه‌طرشالار، اوزاتوچیلار عنه کو-
بره‌ك یومشاقیق کورسته‌ر. آلارنڭ کورلرنده کنه یه‌ش
بوُرتکلری یالطری.

شول محشر کبك اورنده حمیك بورده عارفنی جولغاب
آلمیلار. آلارده ئه‌یته‌سی سوز رن ئدنه‌لر. صوڭغی میتو-
لارن سوز بلمه‌ننه‌کده اوتکاره ر.

حمیك حضر آرتق حلامی آرت یومشاق کوکلن
بیندی‌در بر دهشت قایلاب آلمدده گویه‌که شوب دهشت
اَکار حلارغه‌ابراك بیر میجه‌طورا.

شولای بره‌ر ساعت چاماسی طورغاچ تلله کمنڭ بیك
شه‌ب اتوب قچقروونه همه صالداتلار آشغه، آشغه صاقفه
تزلدیر. تزاوب آزغمه صورغاندن صوڭ بو حق حییوی
آقرننه آتغه قوزغالدی. موزیقه هم موڭلی جر طاوشی
آستنده حبق اورام بویلاب آعیلا دشلادی. کوب کشینڭ
کوزلرینه یه‌ش طولدی، اوزاتوچیلار آراسنده انتظام[1]
بوزلدی. بولار همه‌سی ده آشغوب کیتوچیلار آرتندن
واغزالغه توشوب کیتدیلر.

---

1 دسپرام - تکرتیپلنلماء

ۋاغزالغه باروب يتوب، كيتوچيلر صاوقه تزوب بر آز طورغاندن صونگ ۋاغونلارغه كرديلر. آلار آلدغه نەرسەلرن اورنلاشدروب قويغاچ، كيته‌چيلر بلن اوزاتوچيلر آراسنده كورشولر، سويشولر، اشعوب يريلرن تزله‌ولر، بوله‌كلر بيرشولر كيتدى.

مونده اوزاتوچيلارنڭ كوڭللرى طاغيدا يومشاره توشدى. حرلاولار، فخفروب سويلاشولر، حلاولار طاغيدا آرطدى.

حمله بوچاقى عشر كيلك كوب داقفى كورگاچ عجبكه قالدى. باشى ئه‌يلنگان كيك بولوب كيتدى. اوزن اورى يوغالتقان صماق بولدى. عارف طاغيدا قزغانحراف بولوب كورندى.

اول باشقه‌لارى كورمى باشلادى، تيك آلدنده باصوب طورغان كوينچه بيلك ما ور سوزلر سويله‌گان، آلماش تيلمه‌ش بالالارن سويله‌گان عارفنى غنه كوره، انڭ غنه سوزلرن ايشته ايدى. اول اوزى سوز طابا آلمى، عارفنڭ سوزينه جواب قايتارمى، ئه‌له دينلدى‌يك تيران. شونڭ بلن برابر بمسز اويغه باطقان ايدى.

اول بو تيران اويندن سيب آجى طوشقه اولدوروب كيتدى. آلدنده تزاوب طورغان ۋاغونلارنڭ سكنه

باشلاغانی کورگاچ اوریندن قوزغالدی. «حموش ایندی
حمیده، بز کیته‌یز» دیب عارف آتنگ قولن قسقان وقتده
اوت قاتراب کیتدی، اغاردی، بیه بر سه‌ئه‌مورگه‌نه‌دی
ده طاغی صوقدی. اول بولارده اوتمدی اوریده امدی.
شو وقت خدیجه کیروب آتنگ قوندن طوتوب: «صبر ایت
حمیده، صبر ایت!» دیب ئه‌یوونه‌قارشی «کیته‌لر بیت!...،
کیته‌لر!...» دیب قچقردی.
ڤاغوندر شه‌ره‌ک کیته باشلادیلر. حلاغان طوشلار
آرطا تزشدی.
چنلابده کیتدیلر...
حمیده: «کیتدیلر بیت!.. عارف کیتدی!» دیب،
قوچ‌غنده‌غی بالاسن کوکره‌گینه قسوب، خدیجه قوچاغینه
یغلدی..

VI

خط کیلمی باشلادی.

حمیده‌نک عارفی اوزاتقان وقتده‌غی داغراسی[1] قالاده
چاقده‌ده، آو مه و ینقاجده نیزگه بتمه‌دی.
آیده‌غی عسه‌لکنز[2]، بر برسنه مناسبی بولماغان کور-
شر، اوریده توشنمی طورغان. رلی حاتمر، عارفنک

ایلنگ صوڭ ئەیتکان سوزلری ھەمەسی، ھەمەسی بیر بیرسی
آرطندن تزلوب حمیدەنڭ کوزی آلدیدن اوتەلر ایدی.
بو خیاللار آولغه قایتقانچه بوآر وقتقەچادیی دوام ایلدی.
فقط اوربنڭ اوستینه یوکلەنوب قالغان اشلری خیاللاب
اشلی باشلاغانچه بو منظرەلر[1] یوغالوب، دوناغیرانلر یەنه
باشلادیلر. بو وقتده آونده حمیده کبك ایرسز قالدرب، اوز
کوزلرنی اوزیری کورکان خاتونلار بولغانغه، آلارنڭ قایسیسی
بولسەده حمیده کبك تاعترات آستنده یەشەگاننگه کوره آلار
حمیدەگه سردەش بولا آلالر ایدی. انڭ اوستینه هرکمنڭ
دیب ئەیتورلك بالاسی، آتاسی، ایری یاکه بیرەر قردەشی.
بیرسی آرطندن بیرسی آلنوب کیتوب طورغانغه کوره، آیر-
لولار، اوزاتولار عادی اشکه ئەوروب کیتدی. حمیده اوز-
ینڭ تیرەسنده همان شوندی کشیلری کوروب طورغانغه،
اوزینڭ بالغزلغن، ایردن آیروب قالوون اونته باشلادی.

هر بر اشنده عادتی ایسکه توشرورلك بیرەر یتوشسز-
لك، هر بر اشده ایر دامدن بر بارده مچیگه احتیاج[2] سیزسه ده،
باره طورغاچ اول بولارنڭ همەسینەده اویرەندی. اوی
ایرلرگه اشای طورغان اشرنیده اوری اشلی باشلادی.
اول حاضر همه اشرگه جن کوز بیلن قاری،
همەسن بیرینه‌تکرورگه طرشه، همەسندن اوزینه کوره

1. منظرالر ـ کورنشلر
2. احتیاج ـ موحتاجلق

بر نوع[1] لذت وتهم طابا ایدی. دنیا کونو بولنداغی‌سی اوْ-
چرالغان آورلفلارده آرتق سبزلمی باشلادی. اول اوزنه‌گی
خاترنلق نفاستن[2] یوغالتوب، مرفت[3] ایرلر کبك بولوب، هر
اشن ایرلرچه اشلی باشلادی.

ایرته وکیچ عارف ایسینه توشوب، هر کون عارف‌دن
خط کوتوب طورسه‌ده، اول اوبلر بارسی‌ده‌عادی هم‌صبراق
بله‌ن‌ئنه دوام ایته‌لر ایدی.

عارفنی اوزاتوب یکرمی کرنلر اوتکاندن‌صوك
عارفنك برنچی خطی کیلدی.

اول بو خطنده اوزینك صوغشقه کرەچگن یازغاندن
صوك فاتحه قیلوب طرروغه اوتنگان، طورمشنی نیچك
بولسه‌ده جیەرمی آلوب بارورغه قوشقان ایدی.

بو خط بیك صالقون قان بله‌ن جدی یازلوب، حمیلکه
دنیا کونو اشلرینه کوچ وقوّت‌کنه بیردی. حمیده بو
خطنی آلغاچ قایغرو اورنینه ئلله نیشله‌ب شادلانوب کیتکان
کبك بولدی. عارف صوغشقه کرسه‌ده برنیده بولماس
کبك بولدی. اول حاضر اوزینك اوّلگی کبك قایغرماغا-
نینه، نیندی آور حاللرگه‌ده چنغرب، صالقون قان بله‌ن
قاری آلووینه عجبکه قالدی.

* * *

1. نەوعۇ - تۈرلۈك.
2 نەفاسەت - ماتۇرلۇق
3 مۇوەققەت - واقتلىق.

صوغشدن چققاچ عارف خط یازارغه تیوش ایدی. اونبیش کون، بر آی بولدی. لکن عارفدن همان خط کیلمی ایدی.

بو خط کیلمەو حمیدەنی طاغیدا بورچی باشلادی. اول تورلیچە ایتوب اوزینڭ کوڭلن باصارغه طرشەده، خط کیلمەونڭ سببن تورلیچە ایتوب تأویل ایتسەده[1]، لکن نەرسەدندر کوڭلی شبهەلنه، خط کیلمەگانگه قایغره ایدی.

عارفدن ایگی آی قدری خط کیلمەگاچ حمیدە بتونلەی قایغرا باشلادی. کورشیلری: «اول یآین توشکاندر، ناصر قارت اوغلینڭ خطی اوچ دورت آی بوینچه کیلمی طوردیده، صوڭندن کیلدی» دیب ئەیتسەلرده، حمیدەنڭ کوڭلی همان قرارلانمی ایدی.

اول بو وقتده عارفنی توشندە بیك جش کوره باشلادی: عارف آق کیوملی ایمش، حمیدەگه کورندیده شوندوق یوغالدی ایمش. عارف ئلله نیندی باتقاقلق پچراق اورنلارده یوری ایمش، ایکنچی کورنگاندە اول بیك شاد ایمش، مونا نەق بورونغیچە اویدەبالالارن سویوب اوطره ایمش!...

ایکی آیدن‌ده آرتق خط کیلمی طورغانغه حمیدە کوب قایغردی، بارا طورغاچ بو اشکەده کونگوب کیتدی. «نی

1 تەئویل ئیتو — مەعنە بیرشو، تورلیچە ئیزلارغا تارتشو.

بولسه‌ده تقدیرده یازغان بولور » دیب بورنغیچه طوره باشلادی.

خط کیامه‌گان کشی بر آنلکٔغنه ایری بولماغانغه، باشقه ئلله کملردن، ئلله قاچاندن بیرلی خط ـ خبر کیامه‌گانگه حمیده اوزن شولار بله‌ن تیبگه‌ب یوری باشلادی. اول، قشنلکٔ اوُزوُن، صالقون تونلرن تورلی اویلار بله‌ن اوتکار سه‌ده. هر کون عارفدن خط ـ خبر کوتسه‌ده بو اویلار فایده‌سز بولوب، بوکوتولر بوشقه چغا بارا ایدی.

بوکوتولرنلکٔ ایکی ـ چیگی بولماس کبلک کورنسه‌ده نهایت مونکده بر چیگی بولدی:

عارف بله‌ن برگه صوغشده یورگان احمدالله‌دن، اوزینلکٔ خاتونینه خط کیلوب، اول خطده عارف حقنده اوشبو سوزلر یازلغان ایدی: « عارف بله‌ن برگه‌صوغشقه کرگان ایدلک. بر اورمان آراسنده طورغان وقته بزنلکٔ اوسنکه یاودرا باشلادیلر. شونده بزنی تیره یاقدن « أستری »لار قامای باشلاغاچ برگه قاچدق. شول وقتده عارف آبزی ئلله قایده کیتوب یوغالدی. بزنلکٔ بولککه قایتمادی. شوندن بیرلی عارف‌دن برده خبر یوق. اول خبرسز یوغالدی. ئلله قاچوب کیلگانده ئرلدی، ئلله « أستری » لارغه بارن توشدی ـ برده معلوم توگل نیچوک

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

بولسه‌ده خیرلی بولسون. عارف آبزی بیك زه‌ل بولدی ...». خطده عارف حقنده باشقه سرز یوق ایدی.

حمیده بو خبرنی ایشتکاچ نی اشله‌رگه‌ده بلمه‌دی. عارف ئوله‌گاندر، پلین توشکاندر کبك بولوب‌ده کررندی. ایکنچی یاقدن، عارف شول صوغش‌ده ئولگاندر، بیچاره‌نی بر کشی‌ده کورمه‌گاندر، اول زارغوب، بر یوطم صوغسه زار بولوپ یاتقاندر، اول شونده چروب‌بتکاندر، کرملی قالغاندر، کبك بولوب کورندی.

بو شیکلی خبر حمیده‌نی قایغرتساده، اول عارف‌نڭ روحینه خیر - صدقه‌لر بیرورگه تله‌سه‌ده ملا بله‌ن فخر - الاسلام آغای، آشقمی طررورغه، صبر اینه‌رگه قوشدیلر:

- آچق‌خبر بولماغاچ بر اشده اشله‌ر حال یوق، اول پلین توشکاندر. مونا‌ انشاءالله‌خطی کیلور، وفات بولسه خبری کیلور ایدی» دیدیلر. بو سوزلر حمیده‌نی یواتدی. اول طاغی بورنغیچه اشینه کرشدی. اول کون صاین عارف‌دن خبر کوته ایدی. بیش آلتی آی اوتسه‌ده عارف‌دن خط کیلمه‌دی، همان بو شبهه‌لی خبرنڭ توبی آچلمادی، قارانغی په‌رده کوته‌رلمه‌دی. حمیده همان شول قارانغی په‌رده‌نڭ آچلغانن، شونڭ آستندن عارف‌نڭ کیلوب چغوون کوته ایدی.....